# „Asemenea hoți înfrățiți cu poporul”: inventarea haiducului în cultura românească romantică

**Bogdan-Vlad VĂTAVU**

**Biblioteca Județeană „Octavian Goga” Cluj**
**Octavian Goga Cluj County Library**
E-mail: bogdan_vatavu@protonmail.com

“Such outlaws who fraternize with the people”:
The Invention of the Haiduk in the Romantic Romanian Culture

**Abstract**: In this paper I examine the discourse on banditry (haiducie) articulated by the romantic elite of 19th century Romania. By relying on the various literary productions of the era, from short stories to memoirs and travel literature, I posit that the image of the noble bandit is rather manufactured by the elite to fit their political agenda, if not actually imported from ready-made west-European bandit models. The reason behind the cosmetic treatment of robbers and highwaymen that the Romanian elites perform in their writings, is the same as that of their western counterparts: noble bandits are easily integrated in the emerging nation-state narrative of the era and are useful as precursors of the political claims of the elite.
**Keywords**: social bandits, outlaws, haiduks, nation-building, Romanticism, Romania

**Citation suggestion**: Vătavu, Bogdan-Vlad. “‘Asemenea hoți înfrățiți cu poporul’: inventarea haiducului în cultura românească romantică.” *Transilvania*, no. 11-12 (2022): 117-128.
https://doi.org/10.51391/trva.2022.11-12.16.

„De unde vine această influență magnetică, pre care o sâmțim când se pomenește de acei oameni eșiți din calea cea dreaptă?”
(Alecu Russo)[1]

Discursul cu privire la haiducie și haiduci este, cel puțin în literatura de specialitate autohtonă, puțin chestionat. Rarele încercări de a produce o înțelegere a fenomenului haiduciei sunt cel mai adesea reproduceri necritice ale discursului încetățenit: haiducul ia de la bogați, ca să dea la săraci; repară nedreptățile; luptă împotriva opresiunii de clasă și a stăpânirii străine, etc. Când totuși acest discurs este pus în dubiu, de cele mai multe ori revizia este la fel de necritică, buna imagine a haiducului fiind pusă pe seama folclorului claselor sociale defavorizate, înclinate, în această concepție, către reverii redistributive. Asemenea concluzii sunt trase însă fără a fi însoțite de un studiu serios al surselor care stau la baza narativei dominante cu privire la haiduci.[2]

În acest articol, mă voi apleca asupra discursului cu privire la haiducie produs de către elitele romantice din principatele române, cu intenția de a lămuri de unde își trage obârșia imaginea canonică a haiducului în cultura românească. Bazându-mă pe o tipologie diversă a textelor, care merg de la povestire și nuvelă, la memorialistică și literatura de călătorie, voi demonstra că portretul haiducului este în bună parte inventat, dacă nu chiar importat din Occidentul pe care elitele din principate îl emulează tot mai mult, calchiat după modele ale unor bandiți vest-europeni, gata conturați în mitologia statului națiune occidental. Cu aceeași funcție se construiește imaginea haiducului și în principatele române, tipologia lui îmbogățindu-se și dobândind noi caracteristici pe măsură ce proiectul național avansează. O altă dimensiune abordată aici, care aruncă însă lumină

asupra discursului romantic cu privire la haiducie, este cea a infracționalității obișnuite, necosmetizate, contemporană romanticilor, care-și face totuși loc în lucrările acestora și care este și aceasta instrumentată, dar într-un mod diferit, după cum vom vedea.

Termenul *haiduc*, cu sensul de bandit, nu era necunoscut elitelor lumii românești de dinaintea perioadei romantice, când intră cu adevărat în uz. Anonimul Brâncovenesc îl folosește la începutul secolului al XVIII-lea când relatează despre haiducii de la Cerneți pe care domnul Constantin Brâncoveanu trebuia să-i stârpească din porunca sultanului,[3] iar un document de judecată din 1777 pomenește chiar de „jafuri de aiducie".[4] Totuși, termenii preferați, atât de cronicarii cât și de birocrații vremii, rămân binecunoscuții „tâlhar", „făcetor de rele", „fur" etc. Însă odată cu descoperirea poporului și a cântecelor sale în deceniile următoare, elitele încep să prefere calificativul haiduc, dar îl folosesc cu privire la o anumită categorie de hoți. Iordache Golescu, chiar dacă nu un romantic cu acte în regulă, ne lămurește primul la ce se referă, mai precis, noua generație: „Haiducul despoaie numai pe cei bogați și pe străini, își iubește țara, apără și ajută pe cei apăsați, își bate joc de stăpâni și de stăpânire, pentru că-i e drag să fie slobod; el e poet".[5] Bunul-simț ne-ar îndemna să credem că Golescu și-a formulat opinia în urma familiarizării sale cu epica populară, însă, așa cum am avut ocazia să demonstrez cu un alt prilej, folclorul nu este atât de categoric în privința însușirilor cu care este înveșmântat haiducul.[6]

Cu toate acestea, romanticii încearcă se ne convingă că baladele culese de ei redau întocmai caracterul acestor indivizi, întâile aprecieri cu privire la natura haiduciei (după cele ale lui Golescu) apărând, nu întâmplător, în primele studii dedicate folclorului. Alecu Russo, în *Studii naționale*, considera că „tot curagiul națiilor căzute se concentrează în acei oameni energici" pe care scriitorul îi numește deocamdată doar „hoți", iar Moldova, de unde scria aceste rânduri, nu făcea excepție între nații având și ea „analele sale scrise pe frunzele codrilor" și „eroii săi de drumul mare" în care poporul „vede [...] niște apărători meniți a restabili cumpăna dreptății". „Unii din aceștia – Russo le conturează sumar biografia – au fost împinși în calea hoției prin vre-o nedreptate, de care ei au voit să-și răzbune; alții au fost conduși de spiritul lor neastâmpărat, de natura lor activă, alții de farmecul codrului care îl atrage pe Român cu o putere neînvinsă".[7] Vasile Alecsandri, într-un studiu folcloric din 1848, îi face portretul în aceeași tușă:

> „Românul – spune acesta – nu merge în haiducie numai pentru dorința de a câștiga bani, ci pentru că sâmte în sineși un îndemn neînvins către o viață de lupte și o ură neîmpăcată *împotriva ciocoilor* [...] El se duce la hoție pentru ca să vânture țara și să-i iase vestea în lume, și să-l îndrăgească nevestele, și să-l binecuvânteze săracii [...] Cât pentru averi, el cum le câștigă așa le și răspândește. Banii luați din chimirul bogatului trec în mâna săracului, căci românul, deși se face hoț, el nu trece cu viderea pe cei ce-i poate agiuta la nevoie".[8]

Apoi, ca și Russo, poetul moldovean ține cu tot dinadinsul să evidențieze puternica legătură dintre acești bandiți și popor:

> „În ochii poporului hoțul este un erou la al căruia fapte și nenorociri el se întrestează ca la un copil al său. Amândoi se iubesc unul pe altul, se ocrotesc la vreme de nevoie și sunt uniți prin o strânsă legătură de aceleași sâmțiri și de același interes, poate. [...] În urmare, cele mai frumoase cântece sunt alcătuite de popor în iubirea și în pomenirea hoților".[9]

Venind din partea unor voci cu autoritate ale generației lor, recunoscute drept bune cunoscătoare ale folclorului, discursul acesta cu privire la haiducie, chiar dacă nu în concordanță cu cel furnizat de baladele populare, este adoptat de elitele contemporane și replicat în operele lor. Nicolae Bălcescu, într-una dintre lucrările sale de istorie va spune despre țăranii aflați „sub jugul robiei" în vremea fanarioților, că „își căuta ușurarea chinurilor ce-i muncea în tâlhărie, umblând să dobândească prin silă ceea ce li se răpise prin silă".[10] Alecsandri, dublându-și părerile și în câmpul literaturii de ficțiune, va introduce în *Istoria unui galbân* și o căpetenie de tâlhari, un „român" care, „dacă se făcuse tâlhar de drumul mare, nu că doar îi era sete de bani, dar pentru că simțea ceva în inima lui care îl îndemna să caute prilejuri de vitejie".[11] Haiducii, adică „toți acei ce simțeau în piepturile lor bătând inimi de zmeu", își fac apariția și în nuvela istorică *Ursita* a lui B. P. Hasdeu, publicată în 1865, coborându-și activitățile până în epoca lui Ștefan cel Mare.[12]

Dar, după cum se vede din aceste descrieri, *haiducul* nu acaparează încă întregul set de caracteristici pe care le enumeră romanticii. Vedem că acestea se pliază foarte bine și pe titulatura de „hoț" sau pe cea de „erou de drum". De fapt, cu excepția mențiunilor lui Golescu, elitele din această perioadă folosesc foarte rar cuvântul „haiduc".[13] Nici Costache Negruzzi nu o face în studiul său asupra folclorului, numindu-i pe Bujor și Vasile cel Mare tâlhari, în timp ce baladele care-i cântă sunt numite de același „cântece voinicești sau tâlhărești".[14] Termenul nu capătă încă autonomia lexicală pe care i-o recunoaștem astăzi, iar acesta ar trebui să fie un prim indiciu al artificialității conceptului.[15] El își intră în drepturi doar pe măsură ce *haiducia* dispare din peisajul social al elitelor romantice românești. În comentariul folcloric al lui Alecsandri încă, faptele de binefacere de care dau dovadă acești bandiți nu sunt caracteristice doar unor „hoți de demult", ci și altora din „vremurile noastre".[16] Însă cu timpul, aceleași elite încearcă să ne convingă că vremea haiducilor a trecut, afișând o oarecare nostalgie, în concordanță cu spiritul epocii. Iată, de pildă, cum își începe Alecu Russo un text numit, în mod grăitor, „Groază – Ultimul haiduc român":

„Hoția se părea că a părăsit Valahia și Moldova, adăpostindu-se numai doară în munții Bosniei și Albaniei, pământul său de predilicțiune. De zece ani tribunalele române n'au avut a judeca decât pe niște tâlhari și ucigași de a doua mână. Tipul de haiduc, tinzând a dispare dela tratatul de la Adrianopol încoace, a reînviat însă în persoana lui Nicolae Groază, în care s-au renăscut Kârjaliii și Jienii de altă dată, cei mai feroci dintre teribilii munteni ai Oltului".[17]

Un personaj al trecutului, asupra haiducului se puteau proiecta tot felul fantezii romantice nepotrivite acelor „tâlhari și ucigași de a doua mână" ai prezentului, care apar acum în contrapondere. De altfel, acest procedeu va face carieră în scrierile literare și istoriografice ce vor urma. O astfel de fantezie este chiar această schiță a lui Russo, o biografie inventată a banditului Nicolae Grozea, pe care autorul încearcă să ne-o livreze ca adevărată prin apelul la rechizitoriul judecății, când, de fapt, judecata lui Grozea nici nu a avut loc vreodată, acesta fiind împușcat și decapitat de poteră în 1834, cu vreo patru ani înaintea cronologiei date de Russo pentru istorioara lui.[18] În relatare, portretul haiducului Grozea este cel generic: întrebat de anchetator cu privire la meseria lui, el răspunde că este „ostaș fără stăpân care ascultă numai glasul țării". Locuința? „Pretutindeni unde se găsește un petec de pământ românesc". Iar bravada continuă pe același ton preț de încă câteva întrebări. În sfârșit, din toate acestea aflăm cum s-a închegat „icoana" haiducului, nu însă și de unde își trage obârșia, pentru că folclorul, în ciuda eforturilor mai vechi și mai noi, nu poate da socoteală pentru tabloul pictat de romantici.

Totuși, indiciile în privința acestei nedumeriri le găsim tot la aceștia. Din textele lor reiese că tiparul haiducului este, de fapt, importat din Occident. Lucrul acesta n-ar trebui să ne mire, având în vedere că în aproape toate domeniile, elita românească romantică și-a tras seva ideilor dintr-acolo.[19] În primele analize folclorice, deja menționate aici, autorii nu ezită să facă apel la exemplarele occidentale din universul banditismului pentru a-i acredita pe haiducii de la noi. Russo își începe eseul remarcând ubicuitatea hoțului în Spania, Sicilia, Italia, Calabria, sau Grecia, pentru ca mai apoi să o constate în patria lui, iar Negruzzi în studiul său observă că „Moldavia a avut și ea *Fra Diavoli* din tot clasul de societate".[20] Asemenea referințe culturale au putut ajunge la romanticii noștri prin contactul cu literatura vestică de gen, cum bine remarcă Mihalea Grancea, piesa *Hoții [Die Räuber]* a lui Friedrich Schiller, cu al său brigand Karl Moor, putând constitui un tipar după care să fie modelate alte figuri asemănătoare împrumutate din folclorul autohton.[21]

Nu trebuie să excludem însă nici o influență de natură mai directă. Jean Alexandre Vaillant, de exemplu, care a călătorit prin principatele române pe la mijlocul secolului al XIX-lea putea constitui o astfel de influență, mai ales că în monografia lui rezervă destul de mult spațiu unor figuri haiducești populare în epocă. Poveștile cu privire la acestea le culege din gura unui anume sluger Angelescu, care-i servește drept călăuză în călătoriile sale prin Țara Românească. Acesta pretinde că a avut de-a face direct cu unul dintre acești bandiți, fiind jefuit în plină zi „il y a vingt ans", de nimeni altul decât vestitul Kirjali, sau Cârjaliul, cum este cunoscut în limba română. Iar la mirarea pe care o afișează Vaillant în fața afirmațiilor slugerului, acesta din urmă încearcă să-l lămurească făcând apel la referințe culturale familiare autorului: „Si vous avez eu vos Cartouche et vos Mandrin, nous avons eu, nous, nos Basile et nos Bujor..."[22] E îndoielnic ca Angelescu, un boier de modă veche, cum reiese din text, să fi făcut aceste referințe. Ele par, mai degrabă, a fi introduse aici de autor pentru potențialii săi cititori occidentali. Străină pare și întâlnirea anecdotică a slugerului cu Cârjaliul și banda sa. Acesta din urmă îl pradă în 1819 în timpul unei călătorii, dar nu-l despoaie de tot. Aflând că are la dânsul 30 de ducați, haiducul procedează la o împărțire egală a sumei cu toți cei prezenți, inclusiv cu Angelescu care rămâne cu doi ducați care să-i ajungă pentru restul călătoriei.[23] Ce avem aici este genul de poveste cu banditul gentilom (*gentleman highwayman*), foarte populară în Occidentul perioadei de care vorbim, în care tâlharul se afișează în chip manierat în fața victimei sale și dă dovadă de un spirit nobil[24] (deși, un mic episod de violență față de unul dintre însoțitorul boierului jefuit nu lipsește). Este iarăși puțin probabil ca Angelescu să fi spus o asemenea anecdotă, iar elementele care ar trebui să ne facă să ne îndoim de veridicitatea spuselor sale nu stau doar în referințele culturale străine și profilul intelectual înapoiat al slugerului. După această experiență personală, Angelescu îi expune francezului întreaga biografie a Cârjaliului, iar firul povestirii urmează, în bună măsură, nuvela lui Aleksandr Pușkin din 1834 intitulată, cum altfel decât „Kirdjali".[25] Că slugerul Angelescu o va fi spus-o din memorie sau că Vaillant a introdus-o pentru dramatismul ei în relatarea călătoriilor sale este, în cele din urmă, mai puțin important. Cert e că sorgintea acestor anecdote și istorioare este străină de meleagurile noastre.

Și haiducul Ioniță Tunsu, așa cum este descris de un alt francez rătăcitor pe la noi în aceeași perioadă, anume Stanislas Bellanger, se conformează aceluiași tipar. În relatarea călătorului, Tunsu nu e decât un „bandit à la façon de Karl Moor et de Pascal Bruno"[26], după cum este informat Bellanger, și care ia calea codrului de nevoie, dar cu un program politic bine determinat, pe care nu ezită să-l proclame în gura mare: „Guerre aux boyards, aux prérogatives aristocratiques, aux ducats; mais respect aux chaumières et secours aux malhereux".[27] Orientarea sa anti-boierească nu-l împiedică însă să se deghizeze „au costume hongrois resplendissant de broderies et de pierres fines"[28] și pe deasupra să participe la baluri de societate, unde se pare că este versat în cadrilul franțuzesc, invitând domnișoare la

dans, schimbând plezanterii cu ele și, în cele din urmă, înapoindu-le bijuteriile furate de vreunul din tovarășii săi cu o zi înainte, nu fără a-și declina galant identitatea și dispărând subit imediat după aceea. Dacă ar fi să ne luăm după Bellanger, Tunsu reușește și un tête-à-tête cu generalul Pavel Kiseleff, dar nu ca să-l jefuiască, ci doar ca să-l asigure de respectul pe care i-l poartă și să-i spună: „je compte sur votre galanterie pour le cas où je viendrais à tomber dans vos mains comme vous êtes tombé vous-même dans les miennes".[29]

Din însemnările acestor străini, asemenea bandiți pătrund în cultura românească, mai ales prin intermediul traducerilor. Nuvela „Cârjaliul" lui Pușkin va fi tradusă și publicată de Costache Negruzzi, încă din 1837,[30] iar o versiune a aventurilor lui Tunsu, publicată de un anume A. Weltman încă din 1840, își va găsi tălmăcirea sub pana lui Alecu Donici în deceniul următor.[31] În aceasta din urmă, haiducul afișează același spirit galant ca în anecdota lui Bellanger. Odată, dovedind aceleași abilități de deghizare, Tunsu stă în chip de „gros baron de Transilvania", alături de aga Bucureștilor, aflat pe urmele lui de ceva vreme, la o reprezentație a „Bărbierului din Sevilla" pe care o dă o trupă italiană călătoare. Și nu la atât i se oprește îndrăzneala. El se dă „entuziast și cunoscător de muzică" observând „fieștecare notă", istorisindu-i agăi despre „operele de la Milan și Viena, despre toate noutățile muzicale", astfel încât, profund impresionat, oficialul bucureștean nu bagă de seamă când banditul îi vâră pe neștiute un bilet în tabacheră, pe care acesta bineînțeles că nu-l descoperă decât mai târziu și prin care Tunsu își declină identitatea.[32]

Or, același tipar, e adevărat, considerabil estompat, îl regăsim și în studiul folcloric al lui Alecu Russo, de altfel un cunoscut al lui Jean Alexandre Vaillant,[33] cu care este posibil să fi schimbat astfel de povești prin periplul său moldovean. După sumarele sale considerații cu privire la natura hoției, Russo exemplifică prin două dintre cele mai prețuite figuri haiducești ale Moldovei, Bujor și Ion Pietrarul. Primul este personajul unei istorioare întâmplate „Cuconul[ui] A..." și soției sale, care, în drum spre Bacău, este oprit de vestitul bandit și cei șase tovarăși ai săi. Boierul le dă numaidecât punga, dar îi roagă să nu-i trezească cucoana, la care Bujor răspunde politicos: „N'ai grijă, noi nu speriem femeile..." La plecare, haiducul transmite cuviincios „închinăciuni" ispravnicului, prin intermediul boierul A..., bineînțeles, și până să-și vadă de drum aruncă zece galbeni în trăsura cuconului, ca să aibă de drum.[34] Pietrarul nu e cu mult diferit. În 1834, ne spune Russo, maiorul rus Bacinschi dă nas în nas cu banditul și cei 12 cetași ai săi. Jefuirea maiorului se petrece, desigur, sub auspiciile celei mai înalte curtoazii: „– Domnule, îi zise unul din ei, nu cumva se întâmplă să ai vre-o pungă de prisos". Iar după ce oficialul rus le înmână câțiva scoroveți, Pietrarul observă că acesta are și un ceasornic numai bun de confiscat. Însă la o examinare de aproape, hoțul se arată destul de dezamăgit:

> „Nu-i vr'un lucru... o ceapă... al meu e mai boeresc". și-i arată maiorului perplex al său „*breguet* de aur", pe care-l ținea în sân. Ca și Bujor, Pietrarul se îngrijește să-i lase păgubitului „o carboavă de drum" și nu-i de mirare că anecdota se termină cu Bacinschi exclamând în fața tâlharului: „– A, *precrasnai!* D-ta hoț, dar om cinstit!"[35]

Deși parcă desprinse din romanele englezești cu bandiți gentilomi din secolele XVIII-XIX, asemenea tablouri nu sunt nicidecum neveridice. Adevăratul Bujor, după cum atestă documentele de anchetă, nu-l lasă pe banul Andronache Donici fără bani de cheltuială imediat după ce-l jefuiește.[36] Însă nu veridicitatea istorioarelor este de chestionat aici, ci felul în care sunt inserate acestea în studii folclorice, alături de versuri populare, pentru a-i echivala pe protagoniștii lor cu cei ale căror „balade sunt *cu drag* cântate de popor".[37] Practic, ce avem aici sunt niște tâlhari modelați după gusturile elitei și livrați publicului ca haiduci folclorici. Este vorba deci, despre niște bandiți ai clasei boierești tinere, eliberată de rigorile tradiționalismului, ale căror trăsături definitorii sunt extrase mai degrabă din imaginarul romantic al epocii decât din cântecele populare (unde nu găsim asemenea isprăvi), și care, în ciuda repetatelor referiri la dragostea pe care le-o poartă poporul, nu-și fac pomană săracilor, nu cumpără vite văduvelor rămase fără sprijin material, nu îndreaptă relele societății, ci doar se afișează cavalerește în fața boierilor pe care-i despoaie și ai căror egali se pretind, câștigându-le în chip sfidător simpatia. Nu funcția socială primează în cazul acestor bandiți de salon (deși, nici nu am putea spune că lipsește total) ci felul în care redefinesc masculinitatea, autoritatea și purtările alese ale tinerei elite în concordanță cu modelele oferite de lumea occidentală.[38] Nu întâmplător, poate, victimele lor sunt boierii de modă veche (slugerul Angelescu, coconul A...) și funcționarii învechiți ai capitalei (aga Bucureștilor), întocmai acele tipologii sociale pe care romanticii încearcă să le înlocuiască cu echivalentele lor moderne. Ne putem imagina cum astfel de povestioare cu haiduci manierați ar fi făcut deliciul invitaților la unele din multele petreceri ale societății românești de la jumătatea secolului al XIX-lea, mai ales când printre aceștia s-ar fi aflat și „un /bon vivant/" ca deunăzi jefuitul maior Bacinschi, despre care același Russo spunea că „avea un bogat repertoriu de anecdote variate, pe care le povestea într-o limbă moldo-ruso-leșească de multă originalitate".[39]

Rolul acesta de bandit gentilom pe care-l joacă haiducul pe la dineurile din înalta societate nu era însă suficient pentru elita romantică autohtonă. „Penuria de eroi exemplari" dar și nevoia „de a construi o tradiție politică a opozițiilor față de sistemul conservator"[40] trebuiau să facă din acesta și un portdrapel al idealurilor naționale și sociale pe care le promovau Alecsandri, Negruzzi,

Russo, și chiar Vaillant sau Bellanger. De aici și asocierile frecvente ale haiducului cu năzuințele poporului. Ce avem, în fond, în scrierile acestora, este o tipologie de personaj fasonată ca să servească unei agende politice, alipită unor bandiți notorii și apoi livrată ca realitate istorică. Iar transformarea aceasta a tâlharului în haiduc este chiar observabilă, de pildă, dacă urmărim parcursul lui Iancu Jianu prin producțiile literare ale acelorași elite.

Cea mai timpurie mărturie cu privire la activitatea haiducului este cea pusă pe hârtie, sub forma unui memoriu, de Constantin Isvoranu, probabil în anii imediat următori zaverei de la 1821. Autorul ei pretinde că a stat la masă cu vestitul Jianu în 1819, care nu doar că i-a făcut această onoare dar a fost și de acord să-și spună „întâmplările", înregistrate întocmai de Isvoranu. Acesta începe, cum era de așteptat, cu pornirea în haiducie, care se pare că este declanșată de o problemă de moștenire. Jianu fiind cel mai mic dintre frați, este și cel mai neîndreptățit. „Fraţii mei nu-mi dau de cheltuială pe cât vream eu", mărturisește el, așă că caută să-și suplinească veniturile intrând ca zapciu de plasă pentru stăpânire, „dar dela un zapcilic ce puteai să câștigi atunci?" Nu-i rămâne altceva de făcut decât să strângă o „ceată de haiduci din țiganii noștrii [sic!]" și să-i calce pe arendașii pe care el, ca zapciu, îi știa mai cu avere. „Din banii ce-i luam – continuă el – dam jumătate cetașilor mei și jumătate-i opream eu".[41]

Iată un auto-portret deloc romantic, prozaic chiar, dacă cântărim motivația care îl face pe Jianu să ia calea codrului. Nici în ceea ce privește împărțeala prăzii, haiducul nu dă dovadă de mai multă conștiință socială, el și membrii bandei lui fiind singurii beneficiari ai câștigului. Dar nici nu-l putem judeca prea aspru pe acest Jianu al lui Isvoranu, căci până la urmă scopul său declarat era, nu-i așa, să-și facă traiul mai ușor. El devine totuși mai romantic pe măsură ce istorisirea progresează,[42] dar nu se apropie nici de departe de tiparul propus de elite în deceniile următoare.

Mai degrabă de sub pana lui Jean Alexandre Vaillant ar trebui să ne așteptăm la o schiță în ton cu uzanțele epocii. Conturată prin vocea slugerului Angelescu, povestea lui Jianu din monografia lui Vaillant nu este însă cu mult diferită de precedenta. Și aici nevoia pare a fi declanșatorul haiduciei, căci Jianu nu era decât un „*boïernas*' (petit noble, hobereau), mais sans terre, sans place, et par conséquent sans le sou", iar, după cum atenționează slugerul, „sans le sou il était difficile de vivre".[43] Și, iarăși, cu această motivație individuală, Jianu alcătuiește o ceată, doar că de data aceasta le ține un discurs cetașilor, identificându-i pe boieri drept victime predilecte, pe care nu-i vor jefui, ci doar se vor împrumuta de la ei, oferindu-le chitanțe pentru cele luate. Tot acum își și ia angajamentul să plătească dijmă săracilor („dîme aux malheureux"), iar tovarășilor le interzice vărsarea de sânge: „Point de sang!" Iată, deci, un bandit complet ajustat pentru gustul elitelor. Doar că la Vaillant, Jianu își ratează rolul de erou exemplar prin compromisul pe care îl face cu clasele dominante și cu stăpânirea:

> „Maintenant que la peur des boïers lui a coupé l'herbe sous les pieds, il se fait humble, renie sa troupe, la vend lâchement à la spatharie, et vient implorer sa grâce aux pieds de Caradja. Touché de son repentir, le prince le rêvet d'un caftan d'honneur [...] et le renvoie planter de choux à Caracale où il était né et où il est mort. Triste fin, n'est-ce pas, - întreabă slugerul – pour un homme de sa trempe? fin prosaïque et qui ne vaut pas celle de Kirjali".[44]

„- Fin d'honnête homme" încearcă Vaillant să-i salveze memoria. „- Fin d'hypocrite", i-o taie scurt slugerul.

Cum se întâmplă cel mai adesea cu figurile eroice, gloria deplină nu le revine decât la câțiva ani buni de la moarte. Lui Jianu începe să-i surâdă cu adevărat abia la mai bine de 20 de ani de la trecerea în neființă, odată cu însemnarea lui C. D. Aricescu dintr-un număr al „Columnei lui Traian" pe anul 1873.[45] Deși mai degrabă un exercițiu de istorie orală, textul cules de autor din gura unui anume Niță Urianu, o rudă a banditului, vehiculează o bună parte din locurile comune ale biografiilor haiducești romanțate ale perioadei. În această variantă, momentul declanșator al ieșirii în afara legii încă este cel personal, al moștenirii problematice după moartea tatălui, doar că aici conflictul se desfășoară cu unchiul său, iar naratorul are grijă să zugrăvească situația ca nedreaptă. La aceasta se adaugă totuși și revolta pe care o simte Jianu știind „de sufferințele săteniloru din partea zapciiloru și zabețiloru", iar jaful său capătă o coloratură nu doar socială, ca la ceilalți, ci și națională, pentru că, spune Urianu, „gefuia numai pe negu̧țătorii turci și pe arendașii și zapcii greci".[46] Prada obținută nu mai este împărțită doar între cetași, ca la Isvoranu, sau plătită doar în a zecea parte nefericiților, ca la Vaillant, „căci cu banii cochinților, Jianu mărita fete sărace, agiuta văduve scăpetate, plătia birulu plugarului, cumpăra vite la cei sărmani". Tot acum, vestitul căpitan de haiduci își găsește rostul și în revolta lui Tudor Vladimirescu, un episod pe care celelalte izvoare discutate până acum îl ignoră, căci, spune textul, „Iancu Jianu nu putea rămâne nepăsătoriu la chemarea patriotică". În sfârșit, retragerea pe moșie după ce primește iertarea din partea autorităților nu mai e privită ca o ipocrizie; dimpotrivă, apucându-se de „muncile câmpului", Jianu se face „omu de omenia".[47]

Romantic de-a binelea ajunge Jianu într-o scrisoare târzie a lui Ion Ghica către Vasile Alecsandri, datată 26 decembrie 1882. Aici, boiernașul oltean (pe care memorialistul în cunoscuse în copilărie, acesta fiind prieten cu tatăl său) întruchipează un fel de Romeo al Valahiei mici, îndrăgostit de o fată de țăran despre care tatăl său credea că e nedemnă de rangul fiului, iar din acest conflict și plecarea în haiducie. Dacă se poate numi așa, căci Jianul lui Ghica „nici nu omora, nici nu schingiuia,

nici nu jăfuia, ci numai se găzduia; fugea de potiră și de panduri cât putea". Soarta fiindu-i marcată de tot felul de tragisme, haiducul din scrisoarea memorialistului își găsește iubita, la care fuge cu dor după șapte ani de voinicie, „gătită ca mireasă, lungită pe pat, cu o lumânărică de ceară galbenă în mână".[48] Se predă zapciului și este dus la Caragea, unde e salvat de la execuție de una din fetele de casă ale lui vodă, care se îndrăgostește de el și căreia domnul îi face hatârul. Dintre toți Jienii schițați până acum, cel zugrăvit de Ghica își ratează complet rosturile sociale și naționale cu care s-au străduit înaintașii lui să-l înnobileze. În relatarea acestuia, haiducia nu e decât un vehicul pentru o poveste de dragoste, de altfel destul de siropoasă, dar asta probabil și pentru că, gândea memorialistul, Jianu „a lăsat un nume de haiduc, dar nici gând n-a avut să se facă hoț de codru. Însă o poveste, dacă ajunge a deveni legendă, adevărul n-o mai poate scoate din capul poporului".[49]

Și într-adevăr, legenda lui Jianu continuă și după demistificarea romantică a lui Ghica, onoarea de a-l reintroduce în panteonul eroilor români revenindu-i bătrânului locotenent-colonel, Dimitrie Papazoglu, în a sa *Istorie a fondării orașului București*. Acesta, într-un singur paragraf, reușește să ranforseze soclul haiducului, ba chiar mai mult, să-i augmenteze icoana:

> „Povestesc de Iancu Jianu, tot contemporan al meu, pe care lumea îl califică de haiduc. Eu însă n-am voit să-l bag în rândul haiducilor, căci nu era haiduc, ci era înaintemergătorul lui Tudor Vladimirescu. [...] Acest tânăr, văzând trista stare a țării, văzând mulțimea de fanarioți ce inundaseră țara, aduși de diferiți domni din Fanar, văzând slujbele toate ale țării date pe mâna lor, văzând că fii românilor, mai cu osebire ai boierilor români, nu erau de loc chemați la nici o funcțiune a țării lor, pornit de un sentiment curat românesc, și-a compus o ceată de haiduci ca să calce și să pedepsească pe drumuri pe fanarioți oriunde îi va întâlni".[50]

Cu o identitate mult îmbogățită în sfera naționalului, Jianul lui Papazoglu suferă mult pe partea socială. Adus în fața unui Caragea indignat de declinul moral al unui asemenea „fecior de oameni cu moșii", haiducul dă rost pentru răzvrătirea sa, însă fără a mai pomeni de redistribuirea averilor pentru care era cunoscut în scrierile mai vechi:

> „- Iartă-mă, Măria ta, că eu nu sunt hoț, n-am omorât pe nimenea și dacă am jefuit pe cei cu avere, am făcut asta ca să am de cheltuială și să plătesc lefurile neferilor care mă însoțeau precum și gazdele care îmi dădeau adăpost; și iată de ce m-am sculat, că Măria ta, ai adus pe capul nostru toate haimanalele din Fanar, le-ai dat toate slujbele țării, astfel că noi tinerii români și fii de boieri, am rămas fără nicio slujbă și de bătaie de joc a dregătorilor, de la ispravnic până la zapciu".[51]

Iată deci un Jianu dezechilibrat, care uită să-i mai dăruiască pe cei de jos, în favoarea celor de sus, amenințați nu de propria lăcomie și avariție, precum ciocoii de odinioară, ci de străinii acaparatori ai tuturor slujbelor țării.

Ce vedem în toate aceste proiecții ale Jianului de-a lungul timpului, nu este altceva decât instrumentarea haiducului în funcție de necesitățile vremii. La Isvoranu, banditul, deși foarte popular, nu constituie decât o curiozitate a epocii, un exemplu de temeritate și cam atât, portretul său, cel mai realist dintre toate, fiind de altfel destul de șters în ceea ce privește implicațiile sociale sau politice. Însă, odată cu ivirea romantismului și asumarea valorilor sale de către elitele vremii, imaginea banditului câștigă în greutate prin încorporarea unor scopuri care să-i denote exemplaritatea. Împărțirea prăzilor la săraci, care-și va găsi expresia atât în schița lui Vaillant, cât și în cea a lui Aricescu este favorizată de elite în firul narativ, din moment putea fi citită ca o metaforă pentru împroprietărirea țăranilor, cerută insistent de pașoptiștii munteni în vremea Revoluției.[52] La fel, n-ar trebui să ne mire că accentele naționale din lupta haiducilor sporesc pe măsură ce statul se întărește și se află mai aproape de momentul independenței. Or, odată sădite, aceste trăsături naționale ale haiduciei se vor amplifica la adăpostul climatului naționalist din perioada următoare în detrimentul celor sociale, mult atenuate către sfârșitul secolului al XIX-lea în scrierile elitelor, de altfel, din ce în ce mai dezinteresate de situația țăranilor[53] și, prin extensie, de redistribuirea averilor din istorioarele lor cu bandiți, cum și atestă relatarea lui Papazoglu despre Jianu.[54] Tot așa sunt abandonate și isprăvile haiducești de curtoazie, nu doar pentru că nu mai servesc gusturile elitelor, ci și pentru că haiducul dobândește în sfârșit substanță politică, astfel încât nu mai e nevoie de alte artificii pentru a-l face admirabil.

Pe scurt, în secolul al XIX-lea haiducul nu face decât să treacă printr-o serie de căutări identitare găsindu-și în sfârșit menirea în mitologia statului-națiune. Numai așa se poate explica evacuarea Cârjaliului din panteonul eroilor autohtoni. Cunoscută fiindu-le tuturora originea sa albaneză, banditul este mai întâi descalificat ca haiduc, pentru ca mai apoi, după jumătatea secolului să fie ignorat complet de către elite. Încă de la prima traducere a nuvelei lui Pușkin, în 1837, Costache Negruzzi, tălmăcitorul ei, avea grijă printr-o notă plasată la final să-și atenționeze cititorii că „Cârjaliul, creat de d. Pușkin a fi un tâlhar à la Salvator Rosa, a fost din împotrivă un hoț foarte nepoetic".[55] Russo va mai lamenta apoi, în schița dedicată lui Grozea, absența acelor „Kârjaliii și Jienii de altă dată", după care banditul sud-dunărean va dispărea din scrierile elitelor române, fiind redescoperit abia în secolul al XX-lea de către istorici. Străin de neamul românesc și asociat, probabil, cu trista amintire a invaziei cârjalilor, pe care elitele o vor regăsi odată cu izvoarele istorice care o documentează,[56] acest haiduc nu avea cum să joace un rol important în drama națională românească, lăsând loc neaoșilor Jianu, Bujor, Grozea și altora.

Or, același parcurs al banditului onorabil îl găsim și la nivel european în aceeași perioadă. Peste tot, mitizarea tâlharului s-a făcut prin intermediul unor narațiuni izvorâte de sub pana elitelor cu scopul legitimării statului-națiune.[57] În Balcani, din pricina diversității etnice pe care a lăsat-o în urmă destrămarea imperiilor, o asemenea legitimare avea o miză și mai mare, așa că elitele n-au ezitat să folosească toate instrumentele necesare pentru desăvârșirea ei. Ca și la noi, modelul îl constituia literatura occidentală, dar tot ca în cazul țărilor române, ajutorul direct al vestului în creionarea panteonului de eroi n-a fost refuzat. Lordul Byron, în călătoriile sale orientale, n-a lăsat doar descrieri exotice și poeme dramatice plasate în Imperiul Otoman, ci și o tipologie de personaj frecvent reprodusă de aici înainte. Iată, de pildă, cum cântărește contribuția sa un grup de cercetători ai literaturilor est-europene:

> „His travels in the Ottoman Europe had found expression in a number of dramatic poems set in the Ottoman Levant, which presented to the West-European reader an exotic Orient. Christians were oppressed here by ruthless Turks, and would slot into the famous Byronic role of traumatized, vengeful, and solitary misanthropy. This Byronization of the outlaw character made haidoucs and kelphts romantic and palatable to the literary tastes of West-European onlookers".[58]

Doar că, spre deosebire de peisajul literar românesc, cel balcanic este cu totul îndreptățit să încorporeze figuri bandițești în narațiuni legitimatoare ale statului național. Și asta nu neapărat pentru că haiducii sau kelfții lor s-ar fi regăsit în proiectul identitar al elitelor, iar ai noștri nu. Ci pur și simplu pentru că banditii din Balcani, indiferent de motivațiile din spate, au jucat totuși un rol considerabil în eforturile de emancipare a națiunilor de sub dominația otomană,[59] în timp ce ai noștri, în ciuda eforturilor depuse de romantici de a le confirma participarea în zavera de la 1821,[60] au avut un aport, în cel mai bun caz, marginal, după cum am avut ocazia să demonstrez în altă parte.[61] Or, această constatare aruncă și mai multă lumină asupra artificialității haiducului în cultura înaltă românească.

Așadar, haiducul nu pare să fie altceva decât un construct romantic, un erou al unor vremuri trecute pe care elitele îl întrebuințează în funcție de necesitățile politice ale momentului. Ce se întâmplă însă cu acei „tâlhari și ucigași de a doua mână" pomeniți de Russo în schița biografică a lui Grozea? Își fac aceștia loc între preocupările elitelor? Și dacă da, ce ne pot spune discursurile cu privire la ei despre narativa romantică a haiduciei? Știm din documentele de anchetă ale divanurilor de judecată că principatele române nu sunt defel scutite de acte bandițești care altă dată ar fi fost rescrise ca episoade ale unor biografii haiducești. Tendința dominantă în epocă este într-adevăr de a vedea în oricare bandit notoriu un „hoț înfrățit cu poporul"[62], însă răufăcătorul fără program socio-politic nu lipsește din literatura vremii. Alecu Russo, în drumul către surghiunul său de la Soveja, pomenește de asemenea personaje:

> „În tot ținutul nu se vorbește alta decât de un întreit omor, săvârșit în împrejurări groaznice de către șapte inși dintr-un sat prin care am să trec. [...] Țara de jos a Moldovei e întețită de tâlhari, sau că locuitorii ei au păstrat aceasta ca un rămas din vechia lor vitejie și din obiceile de jaf ale războaielor din trecut, sau că le-a dat pronia o aplecare firească așa de nenorocită; dar sânt sate întregi, ba și ocoale, care se bucură de o reputație foarte îndoielnică, fără ca aceasta să le fie spre ponos".[63]

Russo nu se limitează însă doar la reproducerea mai vechiului discurs al etichetării în masă, întrebuințat pe larg în secolul al XVIII-lea, ci dă și voce unuia dintre interlocutorii săi, „un boer bătrân", care spune o poveste cu tâlhari cu totul diferită de cele ale cuconului A... sau ale maiorului Bacinschi. În aceasta, o ceată hoți foarte adevărată, căci boierul fusese sub amenințarea pistoalelor lor cu câțiva ani în urmă, jefuiește fără discriminare turci, convoaie de care țărănești, moldovenești sau muntenești, un răzeș și întreaga clientelă a unei cârciumi, indiferent de rang, între care și naratorul nostru. Nici vorbă de susținere din partea oamenilor pentru asemenea bandiți, pentru că auzind de jaful de la cârciumă tot satul se pornește într-acolo cu „furci și cu bâte, făcând larmă mare...", dar fără sorți de izbândă căci tâlharii reușesc să disperseze gloata furioasă cu câteva focuri de armă trase în aer. După încă o altercație cu doi turci staționați la o altă cârciumă, tâlharii se vor pierde dincolo de Craiova, boierul nemaiștiind de soarta lor.[64] În ceea ce-l privește, Russo, aflat încă sub influența istorioarei, pornește la drum a doua zi cu aceeași doză uriașă de suspiciune față de localnici cu care și-a introdus întâmplarea cu hoți:

> „P'alocurea în câmpie, mai ales lângă vaduri, se zăresc niște cârcime ticăloase, de-o înfățișare îndoielnică, din ale căror ciardace, în dalbele zile ale verii, ochiesc tâlharii pe călători și râd pitiți la umbră de oamenii stăpânirii, căci aici e țara tâlharilor, șerpuită de pârae, scăldată de Putna și de Siret".[65]

E adevărat, după seara odihnitoare petrecută în compania boierului povestitor, Russo e puțin mai înclinat către contextualizare, căci, ne spune el, „vinul bun dela podgorie, vecinătatea ambelor hotare, muntenesc și unguresc, blândețea și starea umilită a țăranului, avuțiile pământului, toate adunate la un loc au făcut ca câmpia Putnii să fie cuibul vestit al hoților. Toți tâlharii cei mari s'au cutreierat pe aici...",[66] încheie acesta. Dar chiar și cu aceste lămuriri, de altfel la fel de simpliste, tabloul rămâne profund diferit de cel pictat în lucrările sale de folclor sau schițele biografice haiducești. Putem pune toate acestea pe seama stării de spirit proaste cauzată de pacostea surghiunului, pe care Russo o invocă frecvent în notițele

sale. Dar putem la fel de bine să socotim, e adevărat, în baza celor cunoscute din alte surse, că situația de pe teren diferea considerabil față de cea închipuită la masa de scris sau la întâlnirile literare ale romanticilor.

Și unde altundeva putem obține o proiecție mai clară cu privire la situația de pe teren decât în memoriile unui polcovnic de poteră care, prin meseria lui, a avut adesea de-a face cu tâlharii? Înregistrate în 1862 de către P. Georgescu, amintirile lui Ioan Solomon dau aceeași imagine cu privire la tâlhărie (de astă dată în Oltenia de înainte de Regulament) ca și pasajele lui Russo din *Soveja*, bineînțeles, nu în același stil plăcut ca al pașoptistului, ci în maniera specifică, de raport, care e de așteptat de la un vechi militar.

Interesant este că Solomon își numește toți adversarii din vremea polcovniciei „haiduci",dar nu este în niciun caz vorba de indivizii despre care citim în scrierile lui Alecsandri sau Russo. Haiducii lui Solomon jefuiesc și omoară, taie oameni în bucăți, ard boieri de vii, schingiuiesc femei și, în general, fac prăpăd pe unde trec.[67] Nu întâlnim între aceștia nume sonore vehiculate de baladele populare sau de romantici. De fapt, cei mai mulți dintre ei nici nu sunt români, ci sud-dunăreni de diferite neamuri, așa că n-a fost niciun pericol pentru colonel să-și facă un titlu de glorie din vânarea și prinderea acestor tâlhari. Neasumându-și idealurile Revoluției de la 1848, ba chiar împotrivindu-se, cum mărturisește prefața volumului său,[68] Solomon nu livrează aceleași portrete în canon romantic ca mai tinerii săi compatrioți, dar insistă totuși să-i numească pe hoții săi haiduci, după cum era moda vremii. Le face această concesie, însă ce va fi crezut când vede că alții ca cei pe care-i urmărea el devin eroi populari este greu de speculat și, probabil, neimportant, căci la vremea când acesta își dicta memoriile, haiducul juca deja un rol proeminent în mitologia statului-națiune.

Complet detașat de discuțiile cu privire la haiducie, dar totuși conectat la „situația de pe teren" în alt mod decât polcovnicul Solomon, Nicolae Șuțu, în ale sale *Noțiuni statistice asupra Moldovei* (1849), încearcă să picteze tabloul infracționalității din Moldova nu prin propria-i experiență, ci prin intermediul cifrelor. Din confortul biroului său și cu datele sub ochi, Șuțu nu are cum să simtă vreo suspiciune față de locuitorii Moldovei, asemenea lui Russo cu câțiva ani înainte. Din contră, e foarte optimist în privința evoluției societății moldovenești, înregistrând în statistica sa „un progres însemnat în moralitatea publică" în răstimpul anilor de la 1832 până la 1841. Are și o explicație pentru aceasta. Regimul agricol, „care dă fiecăruia o ocupație constantă și un mijloc de existență asigurat, precum și obiceiurile pașnice ale locuitorilor" n-au cum să nu se reflecte în criminalitatea tot mai redusă. Totuși, un număr de condamnări există, iar în ciuda absenței datelor, pe care Șuțu o recunoaște, acestea trebuie cumva lămurite din moment ce nu cadrează tabloului moralității locuitorilor, tocmai schițat. Așadar, ele sunt înfăptuite, „suntem siguri", mai degrabă „de străini decât de indigeni", când este vorba despre „cimele care comportă pedeapsa capitală", „din cauza stării de beție și din cauza altor circumstanțe atenuante", când e vorba de infracțiunile „care atrag după sine condamnarea la ocnă". Cât despre furturi, ele „sunt practicate în mare parte – de cine altcineva decât – de țigani și de evrei".[69]

Iată situația „reală", redată cu răceala statisticianului, fără apelul la impresiile și preconcepțiile personale. Moldovenii lui Șuțu (și, prin extensie, românii) spre deosebire de cei pe care Russo îi descrie în jurnalul exilului său la *Soveja*, dar mai ales spre deosebire de celelalte etnii conlocuitoare, trebuiau să fie pașnici, asta nu doar pentru că lucrarea principelui, față de cea a pașoptistului, urma să apară întâi în limba franceză, deci deschisă privirilor Occidentului, dar și pentru că Șuțu este probabil mult mai conștient decât conservatorul Russo[70] de destinul occidental pe care trebuiau să-l urmeze țările române împreună cu locuitorii săi. Nu degeaba, poate, Nicolae Șuțu își încheie constatările cu privire la infracționalitatea moldovenilor cu „o paralelă consolantă" pentru cei din urmă. Franța, modelul declarat al celor mai mulți dintre romanticii de la noi, stătea mult mai prost la capitolul „moralității publice", având un număr mult mai mare de acuzați raportat la întreaga populație decât Moldova.

Totuși, în ciuda fragilității analizei sale, Nicolae Șuțu este singurul membru al elitei românești romantice care pare să ia în serios problema infracționalității. Pentru toți ceilalți ea este fie ignorată, fie constatată temător, sau, cel mai adesea, manipulată în scopurile ideologice ale vremurilor. Numai așa se poate explica emergența banditului în cultura înaltă, nu doar la noi, ci și în lume. În lipsa unui „antreprenor moral", cum îi numește Paul Kooistra pe acei indivizi care își pun priceperea și aptitudinile în folosul promovării banditului și articulării caracterului și motivațiilor sale, acesta are puține șanse să devină un erou național.[71] Banditul se prezintă așadar, ca materie neprelucrată pentru proiectele politice ale elitelor. Când este un factor care împiedică modernizarea dorită, așa cum se întâmplă în Mexicul secolului al XIX-lea, banditul este demonizat în literatura înaltă, conservându-și renumele doar în cea populară.[72] Dar atunci când profilul său permite diferite cosmetizări potrivite agendei politice a elitelor, cum se întâmplă la noi și în marea parte a lumii secolului al XIX-lea, ele nu vor ezita să se folosească de priceperea lor pentru a schița personaje care să le prefațeze și legitimeze năzuințele. În fond, banditul nu este altceva decât un „bun public". El nu aparține niciunui grup anume, cum atrage atenția Paul Sant Cassia, ci acelor grupuri care au nevoie de el,[73] fie că este vorba de elitele romantice emergente lipsite de eroi exemplari, sau de subculturi delincvente în căutarea legitimării.

**Note:**

1. Alecu Russo, *Opere complete* (Bucureşti: Editura Cugetarea - Georgescu Delafras, 1942), 215.
2. Pentru o evaluare critică a literaturii de specialitate cu privire la haiduci, vezi Bogdan-Vlad Vătavu, *Haiduci, tâlhari, bandiți: o istorie socială a brigandajului în Moldova și Țara Românească la începuturile modernității: (sec. XVIII-XIX)* (teză de doctorat) (UBB Cluj-Napoca, 2019): 3–27.
3. Dan Horia Mazilu, ed., *Cronicari munteni* (București: Editura Univers Enciclopedic, 2004), 710.
4. Gheorghe Cronț, Alexandru Constantinescu, Anicuța Popescu, *Acte judiciare din Țara Românească: 1775-1781*, vol. IX, *Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc scris* (Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1973), 295, doc. 270.
5. Apud Dan Horia Mazilu, *Lege și fărădelege în lumea românească veche* (Iași: Polirom, 2006), 307.
6. Bogdan Vătavu, „«The World of the Haiduks»: Bandit Subcultures in the 19th Century Romania and Their Ballads", *Journal of Ethnography and Folklore*, nr. 1-2 (2016): 139–64.
7. Russo, *Opere complete*, 215–16.
8. Vasile Alecsandri, *Opere*, vol. 4 (Bucureşti: Minerva, 1974), 112–13.
9. Ibid., 113.
10. Nicolae Bălcescu, *Opere alese, vol. 1, Scrieri istorice și sociale*, ed. Andrei Rusu, Gheorghe Georgescu-Buzău (Bucureşti: Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1960), 159.
11. Alecsandri, *Opere*, 4:25.
12. Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Opere*, ed. Crina Decusară Bocșan, Stancu Ilin, and Ionel Oprișan, Ediție critică de Stancu Ilin și I. Oprișan, vol. 3 (București: Minerva, 1998), 84–88.
13. În *Studii naționale,* Alecu Russo, deși vorbește exclusiv despre haiduci, nu întrebuințează nici măcar o dată termenul, și la fel procedează și Alecsandri. El este întrebuințat mai degrabă când este vorba producțiile folclorice, pe care ambii le denumesc „cântece haiducești". Russo, *Opere complete*, 223; Alecsandri, *Opere*, vol. 4, 121.
14. Costache Negruzzi, „Scene pitoreşti din obiceiurile Moldaviei. Cântece populare ale Moldaviei", *Dacia literară*, nr. 1 (1840): 127–29.
15. Doar în spațiul balcanic, după știința mea, asemenea personaje au un cuvânt dedicat, în limbile occidentale, cel puțin, calitatea morală a banditului fiind semnalizată prin adjective corespunzătoare ca în *bandit d'honneur*, *noble bandit/robber*.
16. Alecsandri, *Opere* 4, 113.
17. Russo, *Opere complete*, 163.
18. Cu privire la biografia reală a acestui individ, vezi Sava Iancovici, „Materiale privitoare la haiducia lui Tunsu și Grozea", *Studii și materiale de istorie modernă* II (1960): 105–54.
19. Pentru o scurtă trecere în revistă a receptării ideilor europene în societatea românească, vezi Constanţa Vintilă-Ghiţulescu, *Evgheniți, ciocoi, mojici: despre obrazele primei modernități românești 1750-1860* (Bucureşti: Humanitas, 2013), 14–18. „Ideile noi și instituțiile noi sunt toate produse ale laboratorului occidental", spune și Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, Ed. a 3. adăugită (Bucureşti: Humanitas, 2002), 66.
20. Negruzzi, "Scene pitoreşti", 127–28.
21. Mihaela Grancea, *Trecutul de astăzi: tradiție și inovație în cultura română* (Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 2009), 128. Mihaela Grancea acordă greutate totuși și folclorului autohton în modelarea haiducului arhetipal de către romantici, calificând-ul drept „un material cultural care «a corupt» evenimentul în jurul căruia se construiește cântecul epic". Am dezvoltat în altă parte felul în care se construiește folclorul din jurul haiducului, care nu este atât de *romantic* pe cât l-au închipuit elitele secolului al XIX-lea. Discursul despre folclor, însă, urmează tiparul identificat aici, fiind și acesta parte a acelorași eforturi de fabricare a haiducului tipic, vezi ".
22. Jean Alexandre Vaillant, *La Romanie ou Histoire, langue, littérature, orographie, statistique des peuples de la langue d'or, Ardialiens, Vallaques et Moldaves, résumés sous le nom de Romans*, vol. III (Paris: Arthus Bertrand, éditeur, 1844), 233.
23. Ibid., 236–37.
24. Vezi despre construirea acestei tipologii la Erin Skye Mackie, *Rakes, highwaymen, and pirates: The making of the modern gentleman in the eighteenth century* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2009), 71–113.
25. Nuvela le era cunoscută și elitelor românești din acea vreme, Costache Negruzzi traducând-o încă din 1837 și publicând-o în „Curier de ambele sexe"; vezi traducerea acestuia în Costache Negruzzi, *Opere* (București: Minerva, 1984), 118–23. Cu privire la circulația creației lui Pușkin prin operele călătorilor străini, precum și a detaliilor biografice ale Cârjaliului, vezi James J. Farsolas, „Historical Reality and Legend in Alexander Pushkin's Short Story 'Kirdjali' – An Episode from the Greek Insurrection of 1821 in the Romanian Principalities", *Balkan Studies* 33, nr. 1 (1992): 57–98.
26. Stanislas Bellanger, *Le Kéroutza: voyage en Moldo-Valachie*, vol. II (Librairie française et étrangère, 1846), 144.
27. Ibid., 150.
28. Ibid., 155.
29. Ibid., 163.

30. Negruzzi, *Opere*, 118–23.
31. Alexandru (Alecu) Donici, *Scrieri*, Biblioteca şcolarului (Chişinău: Litera, 1997), 264–89.; Sava Iancovici susține de fapt că paternitatea textului tradus de Donici ar aparține unui Radu Curalescu, care ar fi semnat povestirea în *Almanahul Odesei* din 1840, Iancovici, "Materiale privitoare la haiducia lui Tunsu și Grozea", 106..
32. Donici, *Scrieri*, 270.
33. Nu doar cu Russo a întreținut Vaillant relații de prietenie, ci și cu numeroase alte figuri literare și politice ale vremii pe care e foarte posibil să le fi influențat prin ideile sale, după cum atestă biografia lui; vezi Paul Cernovodeanu et al., ed., *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea: Serie nouă*, vol. 4 (București: Editura Academiei Române, 2007), 353–55.. De asemenea, afinitățile de subiect dintre Russo și Vaillant ar putea fi citite și în referințele primului de la începutul schiței cu privire la Nicolae Grozea, unde vorbește de „Kârjaliii și Jienii de altă dată", nu întâmplător, poate, aceleași figuri haiducești de care se ocupă Vaillant în lucrarea sa.
34. Russo, *Opere complete*, 217.
35. ibid., 219.
36. Paul-Emanoil Barbu, *Ştefan Bujor între legendă şi adevăr: studiu şi documente* (Craiova: Alma, 2011), 61.
37. Russo, *Opere complete*, 216.
38. Remodelarea identității masculine prin intermediul diferitelor figuri de infractori (libertini, bandiți, piraţi) în cultura occidentală este chiar teza lucrării lui Mackie, *Rakes, Highwaymen, and Pirates*, 4.
39. Russo, *Opere complete*, 218.
40. Grancea, *Trecutul de astăzi*, 128.
41. Constantin Isvoranu, „Istoria lui Iancu Jianu", *Revista pentru istorie, archeologie si filologie*, nr. 2, fasc. 2 (1883): 411.
42. Face o înțelegere cu cârc-serdarul Iamadi, pus pe urmele sale de vodă Caragea, să prindă doi haiduci, pe care-i și prinde în cele din urmă, dar se căiește de fapta sa când îi vede supuși torturilor, ulterior ajutând chiar la eliberarea altora din ocnă, ibid., 412–13.
43. Vaillant, *La Romanie*, 234.
44. Ibid., 235.
45. C. D. Aricescu, „Iancu Jianu haiducu de peste Oltu", *Columna lui Traian* IV, nr. 4 (1873): 51–53.
46. Ibid., 51.
47. Ibid., 52.
48. Ion Ghica, *Opere*, ed. Ion Roman, vol. 1 (Bucureşti: Editura pentru Literatură, 1967), 270.
49. Ibid., 269.
50. Dimitrie Pappasoglu, *Istoria fondării oraşului Bucureşti: Istoria începutului oraşului Bucureşti Călăuza sau conducătorul Bucureştiului*, Memoria Bucureştilor (Bucureşti: Fundaţia Culturală Gheorghe Marin Speteanu, 2000), 101.
51. Ibid.
52. Keith Hitchins, *Românii: 1774-1866*, Ediţia a 3-a, Istorie (Bucureşti: Humanitas, 2013), 299–302.
53. Vezi cu privire la dezinteresul față de problema țărănească la Bogdan Costin Murgescu, *România şi Europa: acumularea decalajelor economice (1500-2010)* (Iaşi Bucureşti: Polirom, 2010), 125–30.. Pentru climatul naționalist din societatea românească după jumătatea secolului al XIX-lea, vezi Boia, *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, 74–104.
54. Nu doar la Papazoglu se pot constata accentele naționaliste în ceea ce-i privește pe haiduci. Şi în numeroasele romane populare cu asemenea personaje de la sfârșitul secolului al XIX-lea, protagoniștii jefuiesc doar pe arendașii greci sau evrei, sau chiar luptă împotriva rușilor invadatori. Apoi, toate figurile haiducești de după instalarea domniilor pământene, precum Tunsu sau Grozea, erau trecute automat în rândurile tâlharilor de aceeași romancieri, vezi Gabriel Constantinescu, *Crime înfiorătoare şi tâlhării îndrăzneţe: din a doua jumătate a secolului al XIX-lea în România* (Târgovişte: Editura Cetatea de Scaun, 2012), 178–79.
55. Negruzzi, *Opere*, 123.
56. Este vorba de Zilot Românul și Dionisie Eclesiarhul, ale căror texte sunt redescoperite către finalul secolului al XIX-lea, Dionisie Eclesiarhul, *Scrieri alese*, ed. Natalia Trandafirescu, Restitutio (Bucureşti: Academia Română Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă Institutul de Istorie şi Teorie Literară "G. Călinescu", 2004), 103–9; Zilot Românul, *Opere complete*, ed. Marcel-Dumitru Ciucă, Restitutio (Bucureşti: Minerva, 1996), 17–76.
57. Despre mitizarea banditului în Europa vezi lucrările lui Paul Sant-Cassia, „«Better Occasional Murders than Frequent Adulteries»: Banditry, Violence and Sacrifice in the Mediterranean", *History and Anthropology* 12, no. 1 (2000): 65–99; Paul Sant-Cassia, „Banditry, Myth, and Terror in Cyprus and Other Mediterranean Societies", *Comparative studies in society and history* 35 (1993): 773–95, https://doi.org/10.1017/S0010417500018703.
58. J. Th. Leerssen et al., „The Rural Outlaws of East-Central Europe", in *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries.*, ed. Marcel Cornis-Pope and John Neubauer, vol. 4 (Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2010), 409, https://doi.org/10.1075/chlel.xxv.37lee.
59. Pentru participarea bandiților în tulburările politice din secolul al XIX-lea, vezi John S. Koliopoulos, *Brigands with a cause:*

*Brigandage and irredentism in modern Greece, 1821-1912* (Oxford [England] & New York: Clarendon Press & Oxford University Press, 1987); Aleksandar Petrovic, „The Role of Banditry in the Creation of National States in the Central Balkans During the 19th Century: A Case Study: Serbia" (2003), http://www.rastko.rs/istorija/xix/apetrovic-banditry_eng.html.

60. Identificarea haiducilor pe câmpul de operațiuni al lui Tudor Vladimirescu sau în tabăra eteriștilor, este făcută de Vaillant, *La Romanie*, 241–42, 247–49; Russo, *Opere complete*, 171; Constantin D. Aricescu, *Istoria revoluțiunii române de la 1821* (Craiova: Editura Tipographiei Române G. Chitiu şi I. Theodorian, 1874), 69–70.
61. Vătavu, „Haiduci, tâlhari, bandiţi", 241–65 (teză de doctorat).
62. Russo, *Opere complete*, 216.
63. Ibid., 145–46.
64. Ibid., 146–51.
65. Ibid., 152.
66. Ibid.
67. P. Georgescu, *Amintirile Colonelului Ioan Solomon* (Vălenii-de-Munte: Tipografia «Neamul Românesc», 1910), 7–18.
68. *Ibid., iv*.
69. Nicolae Suţu, *Opere economice* (Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1957), 153.

70. Părerile conservatoare, nostalgice față de vremurile trecute, ale lui Russo sunt exprimate în lucrarea *Studie moldovana*, vezi Russo, *Opere complete*, 231–43.
71. Paul Kooistra, *Criminals as Heroes: Structure, Power & Identity* (Bowling Green, Ohio: Bowling Green State University Popular Press, 1989), 40.
72. Într-adevăr, în Mexicul secolului al XIX-lea, spre deosebire de marea parte a lumii, elitele nu manipulează personajul banditului în scopurile politice pe care le urmăresc, fiind nepotrivit ca agent al modernizării pe care acestea şi-o doresc. Popularitatea lui se păstrează însă în foile volante şi baladele populare, vezi Chris Frazer, *Bandit nation: A history of outlaws and cultural struggle in Mexico, 1810-1920* (Lincoln: University of Nebraska Press, 2006), 97–168.
73. Sant-Cassia, "Better occasional murders than frequent adulteries", 93–94.

**Bibliography:**


Alecsandri, Vasile. *Opere*, vol. 4 [Works]. Bucharest: Minerva, 1974.

Aricescu, C. D. "Iancu Jianu haiducu de peste Oltu" [Iancu Jianu the Hajduk across the Olt River]. *Columna lui Traian* IV, no. 4 (1873): 51–53.

Aricescu, Constantin D. *Istoria revoluțiunii române de la 1821* [The History of the Romanian Revolution in 1821]. Craiova: Editura Tipographiei Române G. Chitiu şi I. Theodorian, 1874.

Bălcescu, Nicolae. *Opere alese. Vol. 1, Scrieri istorice şi sociale [Selected Works]*, edited by Andrei Rusu and Gheorghe Georgescu-Buzău. Bucharest: Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1960.

Barbu, Paul-Emanoil. *Ştefan Bujor între legendă şi adevăr: studiu şi documente* [Ștefan Bujor Between Legend and Truth: Studies and Documents]. Craiova: Alma, 2011.

Bellanger, Stanislas. *Le Kéroutza: voyage en Moldo-Valachie*. Vol. II. Paris: Librairie française et étrangère, 1846.

Boia, Lucian. *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, 3rd edition [History and Myth in the Romanian Conscience]. Bucharest: Humanitas, 2002.

Cernovodeanu, Paul, and Daniela Bușă, eds. *Călători străini despre Ţările Române în secolul al XIX-lea: Serie nouă*, vol. 4 [Foreign Travelers on the Romanian Countries in the 19th Century: New Series]. Bucharest: Editura Academiei Române, 2007.

Constantinescu, Gabriel. *Crime înfiorătoare şi tâlhării îndrăzneţe: din a doua jumătate a secolului al XIX-lea în România* [Horrifying Murders and Bold Crimes]. Târgovişte: Editura Cetatea de Scaun, 2012.

Cronţ, Gheorghe, Alexandru Constantinescu, and Anicuța Popescu. *Acte judiciare din Ţara Românească: 1775-1781. Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc scris*, vol. IX [Judiciary Documents from Romanian Country: 1775-1781]. Bucharest: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1973.

Donici, Alexandru (Alecu). *Scrieri* [Writings]. Chişinău: Litera, 1997.

Eclesiarhul, Dionisie. *Scrieri alese* [Selected Works], edited by Natalia Trandafirescu. Bucharest: Academia Română Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă Institutul de Istorie şi Teorie Literară "G. Călinescu", 2004.

Farsolas, James J. "Historical Reality and Legend in Alexander Pushkin's Short Story 'Kirdjali' — An Episode from the Greek Insurrection of 1821 in the Romanian Principalities". *Balkan Studies* 33, no. 1 (1992): 57–98.

Frazer, Chris. *Bandit nation: A history of outlaws and cultural struggle in Mexico, 1810-1920*. Lincoln: University of Nebraska Press, 2006.

Georgescu, P. *Amintirile Colonelului Ioan Solomon* [The Memoirs of Colonel Ioan Solomon]. Vălenii-de-Munte: Tipografia «Neamul Românesc», 1910.

Ghica, Ion. *Opere* [Works], vol. 1, edited by Ion Roman. Bucharest: Editura pentru Literatură, 1967.
Grancea, Mihaela. *Trecutul de astăzi: tradiție și inovație în cultura română* [Today's Past: Tradition and Innovation in Romanian Culture]. Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 2009.
Hasdeu, Bogdan Petriceicu. *Opere* [Works], vol. 3, edited by Crina Decusară Bocșan, Stancu Ilin, and Ionel Oprișan, critical edition by Stancu Ilin and I. Oprișan. Bucharest: Minerva, 1998.
Hitchins, Keith. *Românii: 1774-1866* [The Romanians: 1774-1866], 3rd edition. Bucharest: Humanitas, 2013.
Iancovici, Sava. "Materiale privitoare la haiducia lui Tunsu și Grozea" [Materials Regarding the Hajduks Tunsu and Grozea]. *Studii și materiale de istorie modernă* II (1960): 105–54.
Isvoranu, Constantin. "Istoria lui Iancu Jianu" [The History of Iancu Jianu]. *Revista pentru istorie, archeologie si filologie*, no. 2, fasc. 2 (1883).
Koliopoulos, John S. *Brigands with a cause: Brigandage and irredentism in modern Greece, 1821-1912*. Oxford & New York: Clarendon Press, Oxford University Press, 1987.
Kooistra, Paul. *Criminals as Heroes: Structure, Power & Identity*. Bowling Green, Ohio: Bowling Green State University Popular Press, 1989.
Leerssen, J. Th., John Neubauer, Marcel Cornis-Pope, Dragan Klaić, and Biljana Markovic. "The Rural Outlaws of East-Central Europe." In *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries.*, edited by Marcel Cornis-Pope and John Neubauer, vol. 4, 407–440. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2010.
Mackie, Erin Skye. *Rakes, Highwaymen, and Pirates: The Making of the Modern Gentleman in the Eighteenth Century*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2009.
Mazilu, Dan Horia, ed. "Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 până la martie 1717" [The History of the Romanian Country from October 1688 to March 1717]. In *Cronicari munteni*. Bucharest: Editura Univers Enciclopedic, 2004.
Mazilu, Dan Horia. *Lege și fărădelege în lumea românească veche*. Iași: Polirom, 2006.
Murgescu, Bogdan Costin. *România și Europa: acumularea decalajelor economice (1500-2010) [Romania and Europe: The Accumulation of Economic Differences]*. Iași: Polirom, 2010.
Negruzzi, Costache. *Opere* [Works]. Bucharest: Minerva, 1984.
Negruzzi, Costache. "Scene pitorești din obiceiurile Moldaviei. Cântece populare ale Moldaviei" [Picturesque Scenes from the Moldavian Traditions: Folk Songs of Moldavia]. *Dacia literară*, no. 1 (1840): 121–34.
Pappasoglu, Dimitrie. *Istoria fondării orașului București: Istoria începutului orașului București Călăuza sau conducătorul Bucureștiului* [The History of the Foundation of Bucharest]. Bucharest: Fundația Culturală Gheorghe Marin Speteanu, 2000.
Petrovic, Aleksandar. "The Role of Banditry in the Creation of National States in the Central Balkans During the 19th Century: A Case Study: Serbia." Simon Fraser University, 2003. http://www.rastko.rs/istorija/xix/apetrovic-banditry_eng.html.
Românul, Zilot. *Opere complete* [Complete Works], edited by Marcel-Dumitru Ciucă. București: Minerva, 1996.
Russo, Alecu. *Opere complete* [Complete Works]. Bucharest: Editura Cugetarea – Georgescu Delafras, 1942.
Sant-Cassia, Paul. "Banditry, Myth, and Terror in Cyprus and Other Mediterranean Societies." *Comparative Studies in Society and History* 35 (1993): 773–95. https://doi.org/10.1017/S0010417500018703.
Sant-Cassia, Paul. "'Better Occasional Murders than Frequent Adulteries': Banditry, Violence and Sacrifice in the Mediterranean." *History and Anthropology* 12, no. 1 (2000): 65–99.
Suțu, Nicolae. *Opere economice* [Economy Works]. Bucharest: Editura Științifică, 1957.
Vaillant, Jean Alexandre. *La Romanie ou Histoire, langue, littérature, orographie, statistique des peuples de la langue d'or, Ardialiens, Vallaques et Moldaves, résumés sous le nom de Romans*, vol. III. Paris: Arthus Bertrand, éditeur, 1844.
Vătavu, Bogdan. "'The World of the Haiduks': Bandit Subcultures in the 19th Century Romania and Their Ballads." *Journal of Ethnography and Folklore*, no. 1-2 (2016): 139–64. https://academiaromana.ro/ief/rev/REF2015-2016/REF2016-Volume.pdf.
Vătavu, Bogdan-Vlad. "Haiduci, tâlhari, bandiți: o istorie socială a brigandajului în Moldova și Țara Românească la începuturile modernității: (sec. XVIII-XIX)." PhD Thesis, 2019. https://rei.gov.ro/teza-doctorat-document/8250645f22c243de1a1-22.-Teza-de-doctorat.pdf.
Vintilă-Ghițulescu, Constanța. *Evgheniți, ciocoi, mojici: despre obrazele primei modernități românești 1750-1860*. Bucharest: Humanitas, 2013.